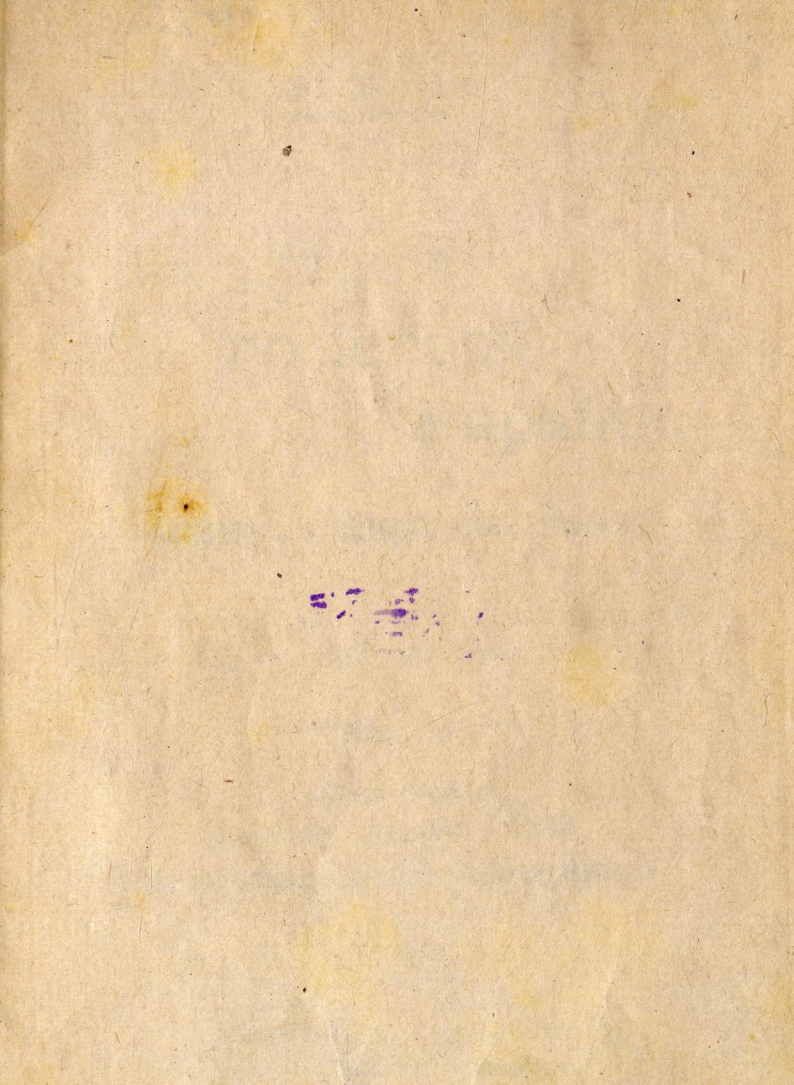

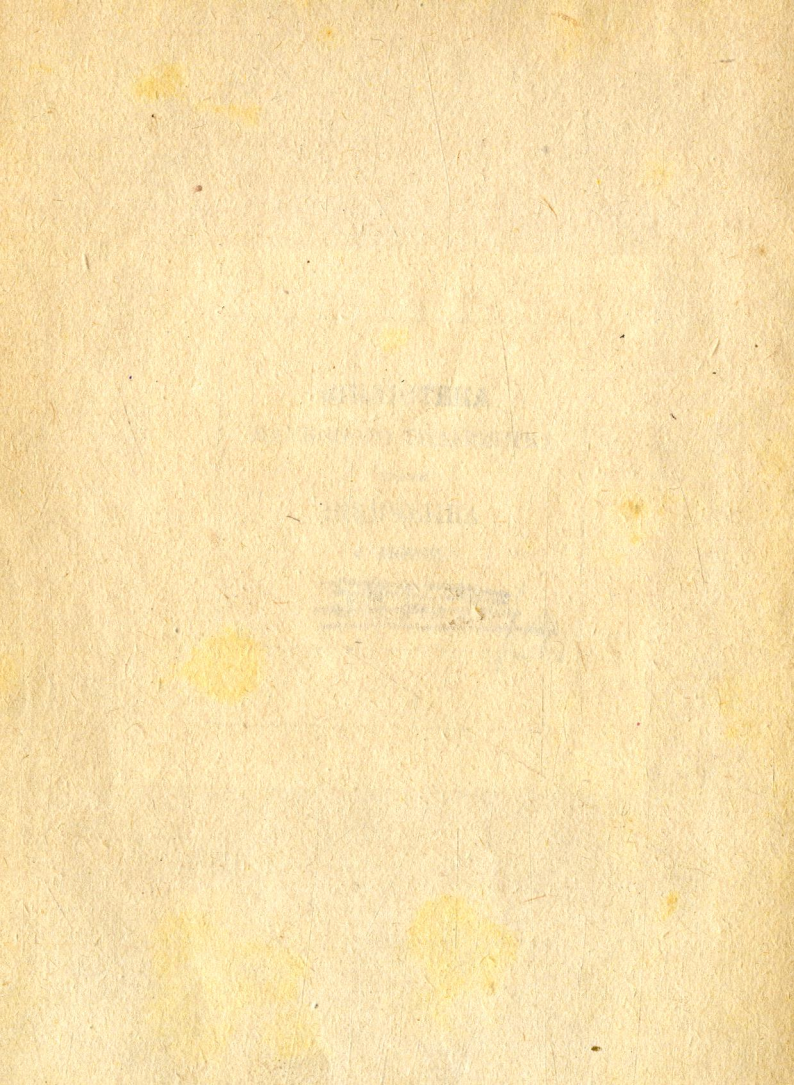
10.855

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. ~~58172~~ / 9.

~~58172. / 9.~~
06 10

Рад. 304-14
14 SD

В. Біднов.

Що читати
по історії
України.

(Коротенька історіографія України).

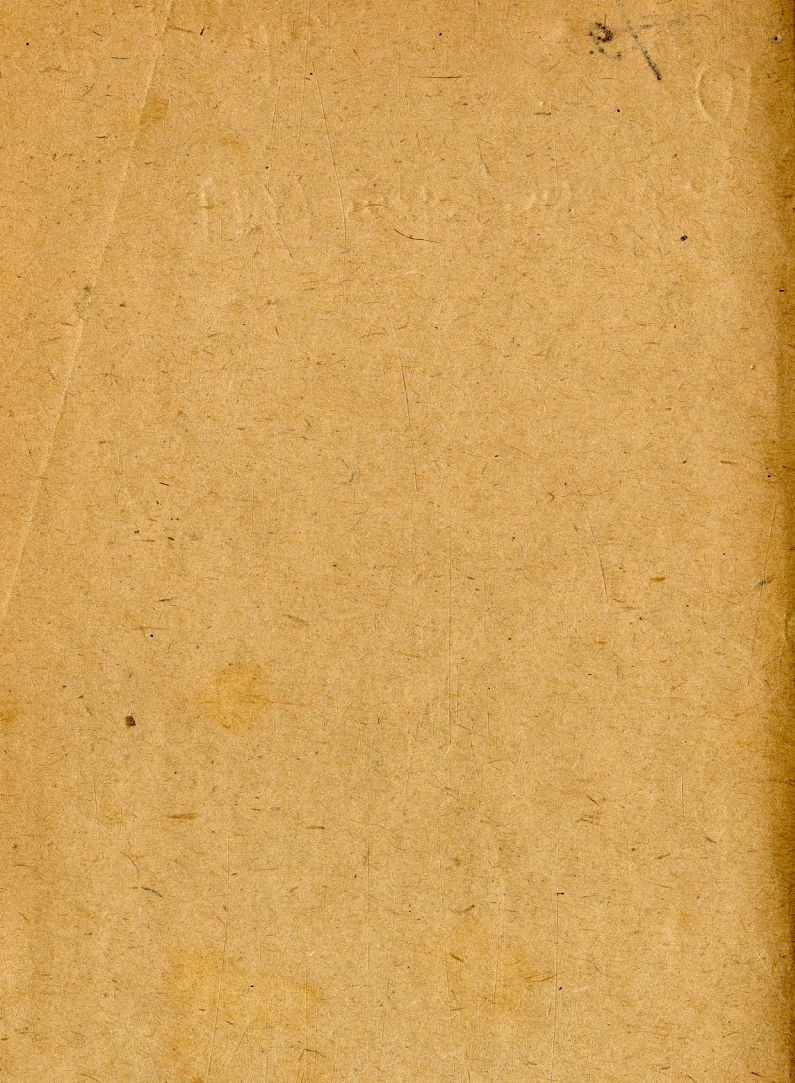
З викладів на учительських курсах
українознавства.

Видає

Правобережної Філії
Катеринославського Українського видавництва.

№ 9.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ.
Друкарня Когена і Дунаєвського.
1919.

В. Біднов.

~~10.855~~

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Що читати

по історії України.

(Коротенька історіографія України).

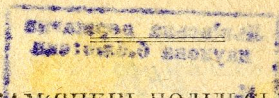
З викладів на учительських курсах
українознавства.

~~58172~~

/9.

Українське видавництво у Катеринославі,
Правобережна філія.

ММР

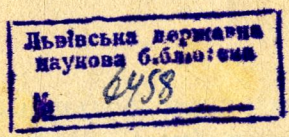
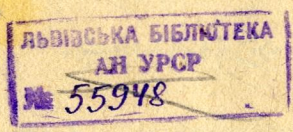
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ.
Друкарня Когена і Дунаєвського.
1919.

9(c): 90 " ... 1917

T1(24K)5

52.614
M. 5177

37.

Минуле українського народу, історія України, завдяки попереднім несприятливим умовам політичного та громадського життя, а разом з тим і постановці шкільної справи в бувшій Російській імперії, являється предметом невідомим, не тільки для широкого громадянства, а й для більшості нашого учительства. Російська школа не рахувалася з інтересами українського народу і дбала тільки про те, аби його сини та дочки забули про свій рідний край, його долю та батьківську мову, і тому вони більш-менш гаразд засвоювали чужу історію, чуже письменство й не свою мову, всього ж свого цуралися та зневажали його. Це дуже шкодило нашій справі, бо одбирало од нас значну частину інтелігентних сил, котрі переходили до ворожого табору і, не вважаючи на українське походження, заважали нашому національному рухові.

Події 1917 року дали можливість вільно знайомитися з тим, що раніше переслідувалося і виганялося з школи. Виникала потреба докладного вивчення української історії. Зріст українського руху піднімав національну свідо-

мість нашого народу і будив інтерес до минулого України. Як дорослі, так і молоді, освічені, як і не освічені, бажають знати минулу долю рідного краю і розшукують відповідну історичну літературу, наукові історичні праці. Але попередні умови нашого життя зробили те, що здобути бажану літературу було дуже тяжко почасти через те, що її було небагато, а почасти через цілком зрозумілу несвідомість того, де її шукати.

Ми всі привичаїлися до російської історії, де або зовсім не говориться про події з нашого минулого, або ці останні малоються не зовсім правдиво й освітлюються цілком тенденційно, і тому не тільки шкільні підручники, а навіть і університетські курси історії Росії ніяк не можуть задовольняти того, хто цікавиться історією України. Треба звертатися до спеціальної літератури, котра перш за все з'явилася на мові російській, бо, дякуючи цензурним утискам та заборонам (особливо таємному циркулярові 1876 року), до 1905 року в Наддніпрянській Україні не можна було друкувати українською мовою ніякої наукової праці, в тим числі й історичної. Через те перші наукові праці, присвячені історії України, писано російською мовою (річ йде про ХІХ століття), на мові ж українській вони з'являються тільки недавно.

Розглянемо історичну літературу, присвячену минулому українського народу, поділивши її на два відділи; до першого однесемо все те, що вийшло по-російськи, до другого-ж—праці, друковані по українськи. В кожному відділі зазначається тільки найголовніше, найпотрібніше для ознайомлення з минулим нашого крайнього народу.

Перша праця, присвячена історії України і писана російською мовою, це труд *Д. Бантиш-Каменського*: „Історія Малої Росії“, котру видано у 1822 році. Це перша спроба повної, суцільної, більш-менш систематичної історії України в чотирьох томах. Тут бачимо огляд історії українського народу од стародавніх часів до кінця XVIII віку. Складено її на підставі наших літописів, ріжних попередних праць (от як „Історія Руссов“, автором котрої помилково лічили відомого архієпископа Георгія Кониського), особливо ж того багатого архивного матеріалу, котрий маєсья в московському архіві „Министерства Иностранных Дѣлъ“ (бувшої колегії иноземних справ), де московський уряд колись зібрав велику кількість документів, що стосуються до історії України. Найбільш інтересні документи поміщено *Д. Бантиш-Каменським*, як додаток до

кожного тому; читач тут знаходить ті цікаві документи, що освітлюють умови прилучення України до Москви у 1654 році (так звані статті Богдана Хмельницького), гетьманські універсали, царські маніфести та інші документи, що знайомлять нас з різними подіями та моментами нашого минулого. Ці всі матеріали використувано автором в тій мірі, як вимагало тодішнє становище історичної науки. Книга розійшлася досить швидко: 1830 року її було видано вдруге з деякими поправками та змінами—певний доказ того, що праця Бантиша-Каменського задовольняла потребу широких кол громадянства. „Історія Малої Росії“ довгий час zostавалася єдиною суцільною та повною історією України і тому читалася, не вважаючи на наукові хиби, котрі робилися все більш помітними з розвитком історичної науки,—протягом довгих десятиліть, і в останній раз (в четвертий) її були перевидано в Києві 1903 року (в одній книзі). Певний доказ того, яка почувалася потреба в суцільній та повній історії України!

Другий зразок повної та суцільної історії України бачимо в праці *Н. Маркевича*—„*Історія Малоросії*“, котра з'явилася в 1842—43 роках; вона складається з п'яти томів два містять історію, а останні три різні додатки та примітки до неї. Складено цей твір на підставі

старовинних наших літописів, літописів часів козацьких. „Історії Руссовъ“ та ріжного архивного матеріалу; багато відомостей черпав автор і з „Історії Малої Росії“. Д. Бантиша-Каменського. В додаткових томах вміщено багато офіційальних документів: жалованих грамот Запорожському Низовому Військові (наприклад, од 27 березня 1654 року), статей гетьманів Богдана та Юрка Хмельницьких, Брюховецького, Аностола, Гадяцький договір, універсали, маніфести та инше. Зазначені документи дуже інтересні, та, на жаль, їх видано так невдало, що з наукового погляду вони втрачують значну частину своєї вартости: списувано їх з негарних, пошсованих і не виправлених списків, при друкуванні допущено чимало коректурних помилок, котрі міняють зміст документів; на думку деяких критиків, вміщено навіть фальшиві документи. Все це зменшує значіння „Історії Малоросії“ Н. Маркевича і в науковому відношенні ставить працю його нижче труда Бантиша-Каменського, хоч перший писав свою історію пізніше другого, коли наукове розроблення історії зробило вже значний поспіх, в порівнянні з тими часами, коли писав свою історію Бантиш-Каменський. Цей факт мабуть і став причиною того, що „Історія Малоросії“ Н. Маркевича вдруге вже не появлялася, і ми можемо користуватися тіль-

ки єдиним її виданням.

„Історія Малої Росії“ Д. Бантиша-Каменського та „Історія Малоросії“ Н. Маркевича — перші зразки повної, суцільної історії України на російській мові. Вони викликали інтерес до нашого минулого; багато інших дослідувачів почали працювати над розробленням нашої історії і, завдяки їх енергії та дбайливості, було знайдено силу нових матеріалів, котрі яскраво доводили, яким порівнюючи незначним матеріалом користувалися згадані вище історики України, і яка сила питань та історичних пам'яток залишалася ще невідомими. Збагачення історичних матеріалів та збільшення наукових вимог од істориків переконували наших учених в тому, що передчасно ще братися за суцільну і систематичну історію України, а спершу треба подбати про те, щоб зібрати всі різнноманітні пам'ятники, що дають відомості про наше минуле, і обмежитися розробленням окремих періодів, подій, діяльності поодиноких осіб наших та окремих явищ нашого громадського та політичного життя. Серйозні історики мусили зріктися од складання систематичної історії, а задовольнятися монографічним її обробленням. Найвидатнішим представником такого напрямку в розробленню нашої історії є Микола Костомарів (1817—1885 р.р.), котрий був не тільки поваж-

ним ученим, а й енергійним впливовим громадським діячем, з іменем якого зв'язуються утворення у 1847 році знаменитого Кирило-Мефодіївського товариства і перші політичні виступи українського громадянства.

Костомарів присвятив себе історії і своєю науковою діяльністю прислужився як росіянам, так і українцям. Од нього залишилося чимало праць по історії Московщини („Сѣверно-русскія Народопрѣвства во времена удѣльно-вѣчевого уклада“, „Смутное время Московскаго государства в началѣ XVII ст.“ „Бунт Стеньки Разина“ і багато інших); але особливу увагу і прихильність він виявив до української історії, присвятивши їй найкращі свої наукові праці. З великого їх числа зазначимо тільки найголовніші. На першому місці треба поставити улюблену самим автором його трьох-томну монографію про Богдана Хмельницького (міститься в IX, X та XI т.т. „Монографій и изслѣдованій“ М. Костомарова). Особа славного гетьмана дуже приваблювала до себе увагу видатного нашого історика, і він присвятив багато часу та енергії на дослідження діяльності Хмельницького та його часів. Друковані праці на польській, українській, російській та інших мовах, різноманітні архивні матеріали, мемуари різних діячів, що мали відношення до подій Хмельниччини, історичні пісні

та інші пам'ятники народньої словесности — ось ті джерела, звідки М. Костомарів брав відомости за для освітлення епохи, особи і діяльності Богдана Хмельницького. Написано монографію так, що вона своєю формою викладання та мовою нагадує високо-художній твір і читається з великим захопленням. Зазначені риси роблять працю про Богдана Хмельницького занадто цікавою і корисною для кожного читача, котрий знайде в ній найдокладніші відомости про Богдана Хмельницького, починаючи з молодих його років і кінчаючи його смертю. Коли до всього сказаного додати, що М. Костомарів в передмові до першого тому свого „Богдана Хмельницького“ подає короткий огляд історії козаччини од її початку до 1648 року), а це дає можливість ознайомитися з історією козаччини), то цим буде вичерпано всю наукову вартість і цікавість згаданої монографії. Взагалі ж кажучи, „Богдан Хмельницький“ Костомарова являється дуже корисною книгою і тому її треба рекомендувати кожному, хто тільки інтересується минулим України.

У безпосередньому зв'язку з „Богданом Хмельницьким“ треба поставити другу монографію М. Костомарова: „Гетманство Івана Виговського“, що міститься в другому томі його „Монографій“ і знайомить з історичними подіями

в найближчі до Богдана Хмельницького часи. Далі йдуть: „Руїна, гетманство Брюховецького, Многогрішного та Самойловича“ (XV том „Монографій“) і „Мазена и Мазенинцы“ (XVI том „Монографій“). В цих монографіях Костомарів розроблює історію нашого народу од смерті Богдана Хмельницького до кінця першої чверті XVIII ст. Користуючись багатим архивним матеріалом, зібраним в різних місцях України, а ще більше в архивах Москви та Петербургу, Костомарів малює нам яскраву картину занепаду України в часи руїни і нищення московським централістичним урядом автономних ознак Українського народу. Зазначені монографії напевне нескоро ще втратять значіння першорядних праць по історії України в другій половині XVII та спочатку XVIII віків, принаймні ще ніхто инший не розробив цієї епохи так, як вона розроблена Костомаровим.

До перелічених праць М. Костомарова варто ще додати його „Последніе годы Рѣчи Посполитой“, двохранну розвідку „(Монографії“, т. т. XVII і XVIII), в котрій розглянуто історію Польсько-Литовської держави за часи останнього короля Станіслава Понятовського. По-за-як доля Правобережної України в XVIII ст. тісно сполучена з долею Польщі, то нашому історикові доводиться часто говорити про становище на Україні: гай-

дамаччина, Барська конфедерація, відносини уряду польського і католицького громадянства до православних, пани і кріпаки на Правобережній Україні, становище останньої і події на її території під час чотирьохлітнього сейму—все це малюється Костомаровим з великим майстерством, у привабливій для читача формі (в зазначеній розвідці), і тому „Послѣдніе годы Рѣчи Посполитой“ варті самої серйозної уваги з боку того, хто цікавиться минулим нашого народу.

На інших розвідках та монографіях М. Костомарова зупинятися не будемо: їх кількість велика, а нашим завданням є зазначити найкоштовніше та найцікавіше з наукових трудів цього видатного історика. Щоб покінчити з Костомаровим, як дослідувачем минулого України, згадаємо ще невеликі розміром, а за те багаті змістом та поважні принциповим значінням, вперше відруковані на сторінках славнозвісної „Основи“, його праці: „Мысли о федеративномъ началѣ въ Древней Руси“ („Основа“ 1861, № 1), „Двѣ русскія народности“ (там-же, 1862,) та „Черты южно-русской исторіи“ (там-же 1861, № 3); ці статті, що ввійшли потім в I том його „Монографій“, провадять ті думки, котрі стали на довгий час провідними для представників українського культурного руху, і через це для нас необхідно знайомство з ними.

В порівнянні з своїми попередниками М. Костомарів стоїть значно вище їх: інтерес до широких народних мас, різноманітність історичних джерел, критично-наукове відношення до діячів та подій минулого, надзвичайна жвавість викладання, живе, чисто-художнє уявлення минулих — це основні риси наукових трудів Костомарова: вони дають йому почесне, першорядне місце серед дослідувачів нашої історії, і зазначені вище розвідки та монографії Костомарова ще довго не втратять своєї вартости та цікавosti.

Тепер переходимо до незабутнього нашого громадського діяча і видатного нашого історика, бувшого професора Київського університету *Володимира Боніфатієвича Антоновича* (1834—1907 р.р.). В. Б. Антонович дуже видатна людина; народився він в польській шляхетській сем'ї, але він ще на шкільній лаві переконався в тому, що йому треба йти з тим народом, серед якого і на кошти котрого живеш, і тому він з років свого студентства виступає оборонцем інтересів українського населення і назавжди пориває звязки з польськими колами. Разом з своїми товаришами (от як, наприклад, Тадей Рильський, Михальчук) він працює на користь нашого народу, організуючи недільні школи, читання та видання українських книжок; одночасно з тим він знайомився з сучасним

життям народу, утворюючи мандрівки по різних видатних місцях України, досліджує його минуле і нарешті присвячує себе розробленню української історії. Роки його студентства припадають на кінець 50-х і початок 60-х років минулого століття, себ то на ті роки, коли на Україні, як і в бувшій російській імперії взагалі розпочинався великий громадський рух, творилося нове життя. Всі свідомі тоді наші діячі напружували свої сили за-для національного відродження українського народу, дбали про народню літературу, заводили українську (поки що недільну) школу, складали шкільні підручники на рідній мові, працювали над утворенням власної культури. Наша молодь, особливо студентство, брала найжвавішу участь в цьому рухові. В. Антонович не тільки не одставав од цього руху, а навпаки — був найдіяльнішим членом і безпосереднім робітником студентських гуртків. Автобіографічні його записи і спомини його сучасників свідчать про ту широку діяльність, котру виявив В. Антонович в українському рухові за часів свого студентства.

Присвятивши себе історії України, професор Антонович звертав виключно свою увагу на ті часи, коли нашому народові доводилося мати діло з польською владою та польською шляхтою; польсько-українські відносини — це найулюблені-

ша тема історичних праць Антоновича; шляхта, міщанство, селянство і особливо козацтво, як і церковні відносини на Україні—ось ті предмети, яким він присвячує свої монографії та розвідки. Перш за все він звертає увагу на найбільш привабливе явище в нашій історії—козацтво і з нього починає довгу низку своїх наукових трудів. Перша його праця вийшла у 1863 році. „Комісія по разбору древнихъ актовъ“ у Києві випустила перший том третьої частини „Архива Юго-западной Россіи“, в котрому було поміщено архивні документи, що освітлюють історію козацтва од 1500 року до 1648-го. Зазначені документи було пристосовано до друку В. Б. Антоновичем; він же додав до цих матеріалів вступну статтю, в котрій розязує питання про походження і початок козащини. Автор згаданой статті провадить ту думку, що наше козацтво повстало з стародавнього слав'янського віча, а вся боротьба козацтва з польським урядом та шляхетством являється його протестом в оборону вільної громади. Думка не зовсім правдива, бо пізніше сам В. Антонович од неї одсвився, але сама історична розвідка має великий інтерес, не кажучи вже про коштовний історичний матеріал (розуміються опубліковані документи в кількості 111 актів, от як універсали, грамоти, скарги, листи, декрети і т. и., з котрих де-які

мають першорядне значіння для початкової історії козаччини),—котрий конче потрібний для кожного дослідувача історії нашої козаччини.

Другою працею В. Антоновича по історії козаччини є його розвідка: „Про останні часи козаччини на правім боці Дніпра“. Тут викладено історію козацтва при кінці XVII і початку XVIII ст. (з 1679 по 1716 рік), а саме спроба оновлення козаччини польським урядом як і самим українським народом. Перед читачем проходять постаті таких козацьких діячів, як Палій, Самусь, Абазин та інші. З історією козаччини тісно зв'язана гайдамаччина, котрій Антонович присв'ячує окрему розвідку, що видруковано, як передмову до III тому третьої частини „Архива Юго Западної Росії“ (про останні часи козаччини видруковано у II томі тієї-ж частини „Архива“). В розвідці про гайдамаччину (од 1716 до 1768 р.) проф. Антонович дає докладні відомости про причини походження гайдамаччини, її форми, склад, місцевости, де купчилися гайдамаки, про відношення до гайдамаччини польського та російського уряду, та про найбільш видатні гайдамацькі рухи 1734 та 1750 р.р. Всі ці відомости беруться з актового матеріалу, розшуканого самим істориком. Як додаток до історії гайдамаччини, написано статтю про відомого Уманського сотника Івана Гонту („Кієвская Ста-

рина" 1882 р., № 11), головного героя коліївщини. В перелічених працях ми знаходимо історію нашого козацтва, а також і селянства, котре виключно поповнювало ряди козаків та гайдамаків. На підставі всього історичного матеріалу, що вміщено в зазначених виданнях, В. Антонович написав свої „Бесіди про часи козацькі на Україні“, свій єдиний труд, виданий українською мовою. „Бесіди про часи козацькі“ — це ті лекції, що в 90-х роках минулого століття В. Б. Антонович викладав приватно для слухачів, котрі бажали слухати на українській мові, розуміється, не прилюдно, а потайки од „всевидающего“ поліцейського та жандармського ока. Ці лекції було записано слухачами і видано в Чернівцях (1898 року). З них вийшла гарна та интересна книжка, в котрій дано повну історію нашої козащини. Знайомство з цією книжкою дуже корисне, не вважаючи на те, що в їй зустрічаються де-які хиби, що залежать од тих матеріалів, котрими користувався історик. У 1914 р. ті ж самі „Бесіди“ було видано вдруге під редакцією д-я В. Сімовича.

На сторінках різних томів згаданого „Архива Юго-Западной Росії“ було вміщено проф. В. Антоновичем багато архивного матеріалу, що стосується до історії шляхетських родів на Україні (частина II, том I), до минулого міст

на Україні XV—XVIII в. в., (частина V, том I), юридичного та економічного становища українського селянства у XVIII в. (час. VI, том II), до історії церковних відношень від половини XVII ст. до кінця XVIII в. (час. I, том IV), до історії колонізації України од XIV ст. до кінця XVII в. (час. VII, том I) та подій 1789 року на Волині та інших частинах України (час. III, том V). У кожному томі вміщено числену кількість свіжого, невідомого попереднім дослідувачам актового матеріалу, що освітлює справу, а до збірки документів придано солідну історичну розвідку на підставі зібраного В. Антоновичем матеріалу. Ці розвідки—вступні статті дають коштовний в науковому відношенні і інтересний за-для читача матеріал, і треба тільки пожаліти, що до сього часу їх не випущено окремими збірниками, через що вони мало приступні й невідомі для широкого загалу читачів. Спроба видати історичні праці В. Антоновича окремими збірниками так і залишилась спробою: у 1885 році було випущено один том „Монографій по Історії Западної и Юго-Западної Росії“, де вміщено 7 праць В. Б. Антоновича: 1) докторську дисертацію його: „Очеркъ історії великаго княжества Литовскаго до смерти вел. князя Ольгерда“; 2) „Исслѣдованіе о городахъ Юго-западної Росії“; 3) „Кіевскіе войты Ходыки.

Епізодъ изъ історіи городского самоуправленія въ Кієвѣ в XVI—XVII ст.“; 4) „Кієвъ, его судьба и значеніе съ XIV по XVI столѣтія (1362—1569)“; 5) „Очеркъ отношеній польскаго государства къ православію и православной церкви“; 6) „Очеркъ состоянія православной церкви въ юго-западной Россіи съ половины XVII до конца XVIII столѣтія“; 7) „Лѣтопись Сатановскаго монастыря“ (у Проскурівському повіті, на Поділлі). Ці праці, як і всі інші історичні труди В. Антоновича, було розкидано по різних періодичних і неперіодичних виданнях, і користуватися ними було незручно. Вміщення їх в одному збірникові полегчувало користування ними; на жаль, далі першого тому видання монографій проф. Антоновича не пішло.

Перелічувати всі наукові твори проф. Антоновича не входить в наше завдання. Їх кількість дуже численна; вона буде ще більше, коли додамо до неї ще й археологічні його труди, що мають велику наукову вартість. Всі вони, за винятком „Бесід про часи козацькі“, писані мовою російською. Де-які з них було перекладено на українську мову і видано в Галичині, в серії праць інших наших істориків, що носять назвище: „Руська Історична Бібліотека“ (видавало Наукове Т-во імени Шевченка у Львові). Так, у XXI т. цієї „Бібліотеки“ вміщено: „Про

правне та економічне становище селян у XVIII ст.“ (113—161 стор.); у XXIV—„Українські міста“ (311—383 стор.).

В. Б. Антонович має надзвичайно велике значіння в справі наукового розроблення української історії: працюючи виключно над дослідженням та вияснюванням соціальних форм життя на Україні і користуючись невідомими до нього архивними документами, він поглибив знання нашого минулого, виставив на перший план те, що до нього мало звертало на себе увагу попередніх дослідувачів і утворив так звану „Київську школу“, до котрої належить чимало видатних наших істориків—О. Левицький, Д. Багалій, М. Грушевський та багато інших, праці котрих збільшують наші наукові скарби. У цьому заслуга В. Антоновича перед Україною та українським народом.

Труди М. Костомарова та В. Антоновича збудили інтерес до нашого минулого; над ним працює значна кількість учених. Щоб сконцентрувати наукові сили для ліпшого дослідження нашої історії, у 1882 році в Києві, заходами О. Лебедінцева, було засновано місячник—„Кіевская Старина“; на сторінках цього періодичного видання з'явилося безліч історичних розвідок, матеріалів, записок, різних документів, котрі збагатили нашу історію, і були настільки кош-

товні і серйозні, що й зараз не втратили своєї наукової вартости. „Кіевская Старина“ проістнувала 25 років; як солідний науковий журнал, він не користувався увагою широких верств громадянства і не мав матеріального успіху. За те для ученого цей журнал являється багатим джерелом, звідкіля він бере силу наукового матеріалу для всіх областей українознавства. Тут містив свої праці по історії лівобережної України А. М. Лазаревський, що вславився своїм „Описаніємъ старої Малороссіи“, де знаходимо матеріали по історії заселення, землеволодіння та управління Гетьманщини по окремих полках. В. Б. Антонович, О. І. Левицький, Д. І. Багалій, П. Голубовський, О. Я. Єфіменкова, С. Голубев, Я. Шульгин (автор історії Коліївщини) та довга низка інших учених, добре відомих, як і відомих мало, — охоче працювали на сторінках „Кіевскої Старини“; вони трудами своїми розроблювали нашу історію і разом з тим будили нашу національну свідомість.

Кінець ХІХ століття, не вважаючи на всякі утиски та обмеження, що йшли з боку російського уряду на українство, ознаменувався зростом нашого національного руху, про що ясно свідчить збільшення історичних та етнографічних праць, присвячених нашому народові. Не тільки в Києві, де був осередок наших культур-

них сил, з'являються наукові труди по історії України, а і в інших містах виникають організації та установи, котрі ставили своїм завданням дослідження українського минулого. Церковне історично-археологічне товариство у Кам'янці. Подільському, губерніяльні архівні комісії у Чернігові, Полтаві, Катеринославі, як і інші установи, в своїх виданнях подають багато історичних відомостей та розвідок, архівних матеріалів та інших документів, що дають можливість освітлювати минуле окремих частин України. Виступають такі дослідувачи, що скупчують свою увагу коло якоїсь однієї галузі української історії і протягом всього життя, з великою енергією та запалом, працюють над нею, видаючи чимало своїх трудів. Так, відомий Д. І. Яворницький (Єварницький), тепер директор Катеринославського музею імені А. Н. Поля і професор російського університету в Катеринославі (Січеславі),—оддає свої сили на дослідження історії Запорозького козацтва; наслідком його довголітньої праці явилися такі труди, як „Запорозьке въ остаткахъ старины и преданіяхъ народныхъ“ (1888 року)—2 томи; „Исторія Запорозькихъ козаковъ“—в трьох томах, де викладено історію низового козацтва од його початку до 1734 року, та двохтомні „Источники для исторіи Запорозькихъ козаковъ“; в останнім ви-

данню зібрано числені документи з архивів „иностранныхъ дѣлъ“, міністерства юстиції та відділу головного штабу в Москві од 1681 року до року 1788. Ці документи дають багаті, різносторонні відомости про Запорожжя та його взаємовідношення до Московщини, Польщі, Туреччини та Криму з кінця XVII ст. до скасування Запорожської Січі; вони значно поширюють ті данні, що зустрічаємо в „Історіі Новой Сѣчи“ А. А. Скальковського (праця котрого видержала три видання; з них останнє вийшло 1885 року).

Наукові праці М. Костомарова, В. Антоновича та його учнів, що стали першорядними істориками та видатними професорами різних університетів, як і ті численні дослідувачі нашого минулого по різних провінціальних містах, настільки розробили окремі періоди української історії і настільки збагатили її джерела, що в 90-х роках XIX ст. знову виникає думка написати повну, суцільну й систематичну історію України, думка, котру було залишено після невдалої спроби Н. Маркевича в 40-х роках того-ж століття. Ця думка зустрічала велике співчуття, бо в такій історії відчувалася загальна потреба. У 1896 році редакція „Кіевской Старини“ оголосила конкурс на історію Українського народу. Написати таку історію взялася О. Я. Єфименкова.

Відомий історик-жінчина О. Я. Єфименкова дуже цікава особа. Народилася вона в далекій од нас Вологодщині, в московській родині, котра з Україною не мала нічого спільного. Доля звела її з українським етнографом П. Єфименком, котрий був на заслання в Архангельщині в 70-х роках. Одружившись з ним, вона присвятила себе чужій для неї Україні і написала низку розвідок, котрі до наших часів не втратили своєї цікавості і наукової вартості. це: 1) „Южнорусскія церковныя Братства“ — („Слово“ 1860, №№ X-XV); 2) „Очеркъ исторіи правобережной Украины“ („Кіевская Старина“, 1894, №№ 6, 8 і 11; 1895, №№ 4 і 5); 3) „Турбаевская катастрофа“ („Кіевская Старина“, 1891, № 3)—приклад повстання селян на Полтавщині проти пана поміщика у 1788 р.; 4) „Конные суды въ Лѣвобережной Украинѣ“ („Кіевская Старина“ 1885 №10); 5) „Двѣнадцать пунктовъ Вельяминова“ („Кіевская Старина“, 1888 № 10). Всіх її наукових робіт, розкиданих по різних журналах, не станемо зазначати. Зауважимо тільки, що більшу їх частину було випущено 1905 року в двохтомному збірникові „Южная Русь“.

Збірник цей має не малу наукову вартість і для того, хто цікавиться минулим українського народу, дає чимало інтересних відомостей.

О. Я. Єфименкова написала історію українського народу; але „Кіевская Старина“, завдяки де-яким „ученымъ спеціалистамъ“, не визнала можливим видрукувати працю пані Єфименкової, і та мусила де-що переробити; через неспріяючі умови автор не мав можливості видрукувати її в свій час, і вона побачила світ Божий тільки 1906 року, коли відома фірма „Брокгаузь-Ефронъ“ випустила її під заголовком „Исторія украинскаго народа“ (Спб., 1906, 388 стор., съ рисунками въ текстѣ и 12 на отдѣльныхъ таблицахъ). Книга поділяється на вісім глав, в котрих викладається історія українського народу од часів передісторичних аж до кінця ХІХ ст. У першій главі подаються відомости про територію України та її населення за часів передісторичних, а потім про славян, розселення та побут їх і звичаї славян на підставі звісток арабських та візантійських письменників; до цього автор вкріплює ще посвідчення археології і приходить до того висновку, що наші славяне хоч і поділялися на різні племена (зазначені літописом), але в культурному відношенні між ними не було великої різниці; те плем'я, що жило понад Дніпром, себ-то поляне, стояло в цьому відношенні вище інших. Глава друга присвячена умовам, при яких утворилася Київська держава, та огляду діяльності перших кня-

зів до Ярослава Мудрого включно. В третій главі йде мова про становище українського народу після Ярослава Мудрого, при чім особлива увага уділяється Галицько-Волинському князівству; у IV главі дається огляд історичного життя українських земель в складі Литовської держави; до нього прибавлено й відомости про Галичину до середини XVI ст. П'ята глава—події од Люблинської унії до повстання Богдана Хмельницького; шоста—Хмельницщина та Руїна; сьома—історія України в XVIII в., а восьма—становище України Російської і Австрійської у столітті XIX. При викладанні історії України в різні часи історик зупиняється не на фактах зовнішньої, політичної історії, а на явищах внутрішнього життя українського народу, вияснюючи їх в такій мірі, в якій це потрібно для освітлення того соціально-історичного процесу, що утворюється з цих явищ. Праця О. Я. Єфименкової дає багато інтересного, для широкого загалу читачів цілком нового матеріалу; особливо цікавими вважаємо глави V-VII.

В кінці кожної глави показано літературу, яка докладно знайомить з заченленими в главі питаннями; для більшости читачів ця література невідома, і тому перелічення її до речі. Книга має малюнки як в тексті, так і в кінці. Малюнки знайомлять нас з убранням різних класів

українського населення в різні часи та з деякими пам'ятниками Запорозжя. Взагалі книга О. Я. Єфименкової була-б дуже корисною для тих, хто інтересується минулим нашого народу.

Через рік після видання своєї „Історії Українського народу“, а саме у 1907 році, О. Єфименкова видала ще невеличку книжечку: „Історія України и ея народа“ (СПБ., 1907. 50 кон); вона теж корисна для першого знайомства з історією України, і доводиться жаліти, що вона зараз зникла з книжного ринку.

Безперечно, труд О. Я. Єфименкової „Історія Українського народу“ мав би далеко більше значіння в очах нашого громадянства, як би він з'явився років на три раніше 1907 року. Але її видано тоді, коли виходила вже другим виданням праця професора Львівського університету М. Грушевського—„Очеркъ історіи українського народу“. Поширення останньої, в зв'язку з її високою науковою вартістю та популярністю її автора, значно пошкодило книжці О. Єфименкової; вона не звернула на себе тієї уваги з боку вчених і нашого громадянства, якої безумовно вона була варта.

Автор „Очерка історії українського народу“ М. С. Грушевський занадто відома людина, великий наш історик і найвидатніший діяч український останніх 30 років; імя його, завдяки

першорядній ролі його в політичних подіях 1917—18 років, зробилося дуже популярним і відомим найширшому українському загалові, бо він енергійний, невтомний та впливовий громадянський діяч. Таким він був все своє життя. Народився він в Києві в українській родині; він мав можливість одержати середню та вищу освіту і присвятив всього себе українській історії та українському національному рухові; ще учнем гімназії старших класів він виступав, як письменник в різних українських виданнях та літературних збірниках,*) а в київському університеті, під доглядом і провідництвом проф. В. Б. Антоновича, працює над минулим України і виявляє себе, як талановитий історик; він написав „Очеркъ исторіи Кіевской земли отъ Ярослава до конца XIV в.“ (Київ, 1891, XIV—520 стор.); працюючи в області української історії, він користувався документами центрального архива, що існує при київському університеті св. Володимира, і наслідком цієї праці явилось два томи „Архива Юго-западной Россіи“. (I та II то-

*) У 1885 році в Львівському „Ділі“ видруковано його „Бехъ-аль Джугуръ“; в Херсонському збірнику „Степъ“ (1886 р.) вміщено оповідання „Бідна дівчина“ під; обома оповіданнями М. С. Грушевський підписався „М. Заволока“.

ми восьмої частини) про місцеве урядування на Україні за часів польського панування, при чім автор зупиняється на території Барського староства од 1576 р. до року 1769 (Київ, 1879 р.). Наукова діяльність придбала М. С. Грушевському певну репутацію; на ньому зупиняли увагу всі представники українського громадянства, серед якого поширилася думка скористуватися хистом молодого вченого за-для нашої національної справи. У 1894 році галицькі українці добилися заснування при Львівському університеті катедри української історії і звернулися до Києва з пропозицією надіслати їм потрібну наукову силу. Проф. В. Б. Антонович рекомендував М. Грушевського, і з осені 1894 року останній вже викладав історію України (разом з історією східної Європи у Львові. Одночасно з університетською працею М. С. Грушевський багато оддавав сил і часу й Науковому т-ву імені Шевченка; завдяки його діяльності, це товариство, що з 1873 року майже не виявляло свого життя, перетворилося в справжнє наукове товариство, організувало різні секції, почало видавати свій орган—„Заниски Наукового товариства імені Шевченка у Львові“, котрий виходив регулярно по шести книжок на рік з різноманітними науковими статтями та розвідками, різними матеріалами історичними та філологіч-

ними переважно, численими рецензіями, бібліографічними замітками, а тако-ж і науковими оглядами та справозданнями. „Записки“ притягли до себе видатні наукові сили з усієї соборної України, і стали солідним науковим виданням, що підняло й значіння самого наукового товариства настільки, що його вважають за українську Академію Наук. Слава Львівського наукового товариства зростала, дякуючи організаційному хистові, видатній енергії та великій ерудиції проф. М. Грушевського, котрий став головою товариства, редактором «Записок» і найактивнішим співробітником цього органу. У кожній книжці «Записок» друкувалося по кілька статей і заміток М. Грушевського. З науковим авторитетом його рахуються всі безсторонні учені сили Росії, Польщі, Німеччини; за те вороги українського відродження і нашого культурного руху, котрих було чимало серед реакційно-чорносотенного російського громадянства та політиканствующої професури в бувшій російській імперії, ненавидили М. Грушевського і своїм звичаєм, при кожній нагоді, обливали його помиями. Імя М. С. Грушевського стало синонімом українського руху.

На межі XIX і XX стол. представники російської наукової думки, котрі терпіли в Росії різні заборони та обмеження при вкладах по

інших школах, заклали в Парижі вільний російський університет, де викладали, без усяких обмежень з боку царської жандармерії та міністерства народної освіти, видатні наукові сили. Зимою 1902 року було запрошено до цього університету в Париж й професора Грушевського, аби він прочитав тут по-російськи повний курс української історії. Проф. М. Грушевський на це згодився, і в результаті його викладів явився „Очеркъ исторіи украинскаго народа“ (С. П. Б. 1904, 380 стор., ціна 2 карб.), перший курс української історії. Книжка була дуже до речі—її добре зустріли як наукові кола, так і широке громадянство, і через півроку її було розкуплено; автор мусив взятися за підготовку своєї книги до другого видання. Друкування „Очерка“ другим виданням, по незалежним од автора обставинам, затяглося, і книжка появилася у березні 1906 року (С. П. Б. 1906, VIII 512 стор., ціна 2 карб. 50 коп.). Друге видання перероблено і доповнено істориком відповідно тим вказівкам і увагам, котрі робила безстороння наукова критика; через те розмір „Очерка исторіи украинскаго народа“ в другому виданню збільшився, порівнюючи з першим, трохи не на півтора сторінок.

Зазначений труд проф. М. Грушевського має серйозну наукову вартість і великий інте-

рес та привабливість. Один з рецензентів першого видання (п. Чечулинъ, в „Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ за 1905 рік, четверта книжка), не погожуючись з нашим великим істориком відносно того, чи можна вважати старо-київську державу за українську і чи можна починати історію українського народу з IX віку,—надає книжці дуже велике значіння: „Викладання—каже рецензент відносно книги,—у цілому цілком наукове, ясне, точне, без зайвих подробиць (дрібниць); завжди подається багато дуже коштовного і цікавого. Де-які глави варті найсерьознішої уваги, і, здається нам, повинні вийти у всі курси та огляди російської історії, от як, наприклад, глава VII, в котрій автор дає дуже цікавий огляд подій удільного періоду; йому вдалося помітити і висловити коротенько, виразно та ясно особливі риси, котрим характерізується рух в різних князівствах—Київському, Чернігівському, Переяславському, Волинському; не вдаючись в нудно одноманітні, скучні подробиці безконешних усобиць, смут, переходів князів,—він дає загальну характеристику відносин, характеристику, котра залишиться коштовною та цікавою, хоч би навіть довелось внести в неї де-які поправки. Дуже цікаві тако-ж глави XII і XIII, присвячені селянству і містам в XIII-XVI вв.

Тут дуже тонко показано, як магдебурське право, ліберальне по своїй основній тенденції, через місцеві умови повело до погіршення положення православного городського населення і селянства; увільнення з-під владі державних урядовців довело громадян до того, що вони опинилися в безконтрольній владі поміщиків; виборні уряди в самоврядуванні поретворилися в дідичні; через те, що при магдебурському праві користуватися ріжними правами могли тільки католики, то положення православних все гіршало“ (стор. 394).

Отак висловлюється про книгу проф. М. Грушевського п. Чечулин, що не співчуває, як він каже, „принциповим поглядам“ нашого історика й вважає його „Очеркь історіи українскаго народа“ лише „оглядом тих подій, котрі відбувалися в тій частині Росії, котра зветься Малоросією, — а зовсім не історією, з IX по XIX вік, українського народу“ (398 стор). І цей рецензент мусив висловити про нашого автора та його книгу такий присуд: „взагалі книжка проф. Грушевського дуже інтерна; вона свідчить, що автор її вчений, котрий володіє широким знанням, здатний охоплювати широкі питання, скажемо більше того — навіть горизонти. В дрібницях ми цілком ні в чім не можемо перечити авторові; фактичних епомилек ми помітили“ (стор. 394). Ми нав-

мисно навели такі великі уривки з рецензії на Чечулина, щоб показати, як віднеслися до праці М. С. Грушевського люде, неприхильні до українського культурного руху: навіть вони му-сили зазначити велику наукову вартість „Очерка“ і одмовляються показувати фактичні помилки. Книга справді дуже хороша, цілком наукова й дуже користна для всіх, хто тільки цікавиться нашим минулим. І такі риси кидаються в вічі при читанні цієї книги. В другому виданні, котре, як показано вище, значно повніше першого „Очерк“ має двадцять шість розділів і передмову до них; в передмові невтомимий історик дає де-які пояснення з приводу уваг на перше видання „Очерка“, між иншим і уваги п. Чечулина, а тако-ж зазначає й завдання книги, а саме-у короткій формі дати картину історичної еволюції українського народу на всьому протязі його існування, уявити взаємний зв'язок різних епох та століть в історичній долі, довести безперерівність його життя, з якого в історичних курсах звичайно даються тільки уривки, вихоплені більш-менш механічно.

Самий „Очерк“ починається з відомостей про сучасне розселення українського народу та його етнічний тип. Подавши відомости про загальні риси української історії, вчений переходить до давнього розселення українських пле-

мен, до їх колишньої культури та побуту, до торговельних зносин та початку київської держави. На це приходить ся перших чотирі розділи; од п'ятого до восьмого включно йде мова про становище Київської держави в IX—XII в.в., поділ її на окремі князівства землі, про політичний та громадський устрій, право та культуру в XI—XIII в.в. Історія українських земель під владою литовських князів викладається в IX розділі; далі йде цілий ряд розділів, в котрих вияснюється становище українських земель під владою польських королів; особливо інтересно малюється положення селянства, міщанства та козацтва. В короткій, стислій формі подаються відомости про початок козащини, її організацію та повстання до Хмельницького. Відповідне місце та історичне вияснення знаходить собі епоха Богдана Хмельницького, як і події од 1600 до 1680 року. Виклавши події XVIII в. як на лівобережній Україні, так і правобережній, що входили в склад Речі Посполитої, історик дає нам інтересну картину українського національного відродження в Росії і Австрії (розділи XXII—XXIV). Ці розділи мають особливі вартість і інтерес через те, що, до видання „Очерка“ піде не знаходимо таких повних та докладних відомостей про наше національне відродження. Два останні розділи при-

св'ячено сучасному становищу українства в Австро-Угорщині і Росії. В кінці книги бачимо три карти одну-етнографічну і дві історичні; в кінці ж кожного розділу показано історичну літературу, котра допомагає читачам докладніше ознайомитися з окремими питаннями.

Такий зміст „Очерка історії українського народу“ проф. М. С. Грушевського. Книга дає нам повний, докладний, цілком науковий огляд історії українського народу, і тому значіння труда проф. М. Грушевського надзвичайно велике, і ця книжка обов'язково потрібна для кожного вчителя, бо відсутність її нічим не може бути замінена. Зрозуміло, що після цього праця О. Я. Єфименкової повинна була втратити значну частину своєї вартості тільки через те, що з'явилася вже після „Очерка“ проф. Грушевського, хоч сама по собі й дуже гарна книжка.

Наш славнозвісний історик М. С. Грушевський дав нам ще й другий зразок повної історії України. 1914 року вийшов з друку перший том видання „Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ“; у зазначеному томі вміщено велику статтю М. Грушевського під заголовком: „Історія українського народу“ (37—360 стор.); вона більш популярна, ніж „Очеркъ“; а проте може бути дуже корисною.

Оце всі найголовніші праці по історії

України на російській мові. Число авторів, як і кількість історичних трудів, котрі безпосередня стосуються до України, можна значно збільшити бо багато з них не названо тут навіть по імені, не вважаючи на те, що де які з них (от як П. Куліш) ніколи не пропускаються в курсах української, як і російської, історіографії. Наша мета зазначити тільки найголовніше та найпотрібніше за для ознайомлення з нашим минулим.

II.

Переходимо до праць по історії нашого народу, писаних по-українськи. Перш за все треба констатувати той факт, що їх значно менше, ніж писаних мовою російською. Представники нашого культурного руху першої половини XIX століття писали виключно по російськи. З середини минулого століття вони переходять на мову українську, але тут вони зустрічають серйозні перешкоди з боку російського уряду, котрий вживає рішучих заходів проти української літературної мови. З початку 60-х років на українській мові видавалися книжки для народнього читання, підручники для початкових шкіл, книги релігійного та науково-популярного змісту, виник один місячник „Основа“, де містилися статті і по-українськи, і по-російськи,

Проти цього і пішов уряд. 1863 року міністр внутрішніх справ Валуєв випустив свого знаменитого циркуляру, в якому заявив, що „никакого особеннаго малоросійскаго языка не было, нѣтъ и быть не можетъ“, і через те він дозволяє друкувати по-українські тільки белетристичні твори, що ж до книг науково-популярних, релігійного змісту і взагалі призначених для народу, то друкування їх на українській мові ніяк не дозволяється. Через тридцять років ця заборона знову підтвержується 18 травня 1877 року вийшов наказ царя Олександра II про нові обмеження українського руху (котрий вважався польською інтригою) та письменства. Цей наказ забороняє приставку в Росію („безъ особаго разрѣшенія главнаго управленія по дѣламъ печати“) книг і брошур „на малоросійскомъ нарѣчїи“, друкування і видання в імперії оригінальних творів і перекладів „на томъ же нарѣчїи“, за винятком історичних документів та пам'ятників і творів красного письменства, а також театральних вистав, читань на українській мові і друкування українського тексту до музичних творів.

Такі розпорядження вищої державної влади душили все те, що робилися діячами нашого культурного руху. Число українських книжок з кожним роком зменшувалося, і всі вони належали виключно до творів красного письменства.

Книжки науково-популярного, публіцистичного і навіть релігійного змісту цензурою не пропускалися. Не диво, що й не бачимо книжок історичного змісту за винятком двох-трьох (наприклад, Драгоманова „Про українських козаків, татар і турків“ 1876 р., та Ів. Нечуя-Левицького—„Унія та Петро Могила“). Всі спроби провести українську історичну книжку через сувору цензуру не вдавалися. Тільки з 1905 року стало трохи вільніше і протягом 10 років з'явилося немало праць по історії України: частина їх загальноприступного, популярного змісту, частина ж цілком наукового характеру. Та хоч загальна російська цензура після 1905 року і пропускала українську історичну книжку, вона в більшості своїй все таки не доходила до своїх читачів, бо різні „відомства“ та „начальство“ не пускало її ні в початкові, ні в середні школи, в народні читальні та культурно-просвітні установи. Директори та інспектори шкіл, панотці наблюдатели та завідувачі шкіл, мірові посередники та земські начальники, пристави та урядники—всі вони виявляли велику енергію в переслідуванні української—„мазепинської“,—що виходить „на жидівські та німецькі“ гроші:—книжки. Переслідування її та безглузде кепкування з „мови Грушевського“, на котрій цю книжку писано, робили те що вона, як і

раніше, зоставалося невідомою за-для більшості учнів всіх шкіл України. Все учительство всіх типів школи, за невеличким винятком, про українство і українську книжку знало тільки те, що писали „Кієвлянинь“, „Новое время“, „Колоколь“ та та „славнозвісні“ Савенки, Стороженки, Демченки, Щоголіви та інші люди, що на україножерстві та доносах на наших діячів робили свою кар'єру. Наслідком цього було те, що й тепер значна частина учительства не знає, які є книжки по історії України, хоч їх, вже й не так-то мало.

Перш за все треба згадати книжечку Бориса Грінченка: „Як жив український народ“, котра видержала п'ять видань. Педагог, письменник та громадський діяч — Б. Грінченко був разом з тим і популяризатором: наслідком його популяризаторської діяльності було кілька загально-приступних книжок історичного змісту, в тому числі і „Як жив український народ“, що вперше було видруковано року 1906-го (випустило видавництво „Вік“). Це зовсім невеличка брошура (в виданню „Криниці“ має тільки 48 стор.), де в короткій, стислій та загально-приступній формі викладається історія українського народу, починаючи життям наших предків-славян і кінчаючи проявами національно-

культурного життя України в 1906 році. Вона має шістнадцять розділів, з котрих кожен присвячено окремому явищу або добі з нашої історії. Перший розділ дає відомости про те, де живуть українці і скільки їх, другий наші предки і перші князі, третій суперництво з Московщиною і т. д. Все це написано елементарно, просто, так, як потрібно для того, хто тільки починає знайомитися з нашим минулим; тому-то книжечку можна вважати дуже коштовною і потрібною для учнів початкових шкіл та для народу, серед котрого вона в 1917—18 роках мала великий успіх; вона сприяє пробудженню національної свідомости серед широкого загалу.

Більша і далеко повніша, порівнюючи з брошурою Б. Грінченка, є книжка другого нашого популяризатора Г. Коваленка— „Українська історія. Оповідання з історії України від найдавніших часів, з вступним словом про все-світню історію“. Вона вперше вийшла в Полтаві 1907 р. Спочатку йде „вступне слово“ про все-світню історію, де подаються відомости про часи передісторичні, про історію сходу (Єгипет, Вавилонію, Асирію), про греків та римлян; тоді вже викладається історія України, починаючи од славян та Київської держави; все викладається коротенько, через що місцями виходить сухо, бо автор накуичує багато фактів і явищ

окремої доби і мусить тільки перелічувати їх. Коротенько викладається й історія відродження України. Проста мова, зрозуміле викладання, портрети історичних діячів, малюнки різних предметів старовини, карти все це робить книжку цікавою і приступною для людей невисокої освіти, як і дітей, і тому книжка розходилася дуже швидко; 1912 року вона вийшла другим виданням, а після великої російської революції вона була видана ще кілька разів. Коли виникли на Україні наші власні школи, книжку Г. Коваленка в багатьох з них зроблено підручником по історії України в молодших класах гімназії та вищих початкових школах. До певної міри ця книжка задовольняє некучу потребу в шкільному підручникові; але вона написана схематично; при викладах історії України книжку обов'язково треба доповнювати.

До категорії загально-популярних викладів нашого минулого належить і книжка проф. М. Грушевського: „Про старі часи на Україні“ (коротка історія України), котру видало 1907 року Петербургське добродійне товариство. Невеличка книжка, написана великим знавцем нашої історії, дає багато матеріалу для читання, знайомить з нашим минулим і по своїй вартості вона стоїть значно вище вказаних попередню книжок, і тому вона більш серйозна, ніж вони, і

тому менш приступна. Про те її можна рекомендувати, як гарну, цікаву книжечку. У 1917 році вона вийшла другим виданням з невеличким додатком; на жаль, в другому виданню нема тих малюнків, котрі прикрашали перше видання. В де-яких школах „Про старі часи на Україні“ лічиться підручником, хоч вона більше придатна лише для читання.

Обминаючи початковий курс української історії для початкових шкіл Г. Коваленка і коротку історію України в виданні „Вернигори“, переходимо до більш широких та повних і докладних історій України. Сюди належать праці: Миколи Аркаса „Історія України-Руси“ (СПБ., 1908) та проф. М. Грушевського „Ілюстрована історія України“.

Микола Аркас (помер 13 березня 1909 р.), син адмирала чорноморського флоту (але сам зовсім не адмирал), був видатним українським діячем в Миколаєві, на Херсонщині, де він був головою місцевої „Просвіти“; він відомий і як український композитор, котрому належить опера „Катерина“; цікавлячись нашою історією і бачучи повну відсутність популярної історії України, він сам склав її, і потім, після розгляду й редакції молодого вченого В. Доманицького (помер 10 вересня 1910 р.) видав її. Вийшла досить велика по своїм розмірам книжка, що охо-

плює історію України з часів найстаріших аж до XX стол. Автор дає відомости про часи передісторичні на нашій території, розповідає про скифів, сарматів та інших народів, що заселяли колись Україну, а потім переходить до славян та утворення Київської держави. Далі йдуть розділи, присвячені різним епохам української історії. Останню поділено на багато періодів: скифо-сарматський, київський, галицький, литовський, польський і т. д. Книжку оздоблено 210 малюнками й 9 картами; зроблено все, щоб вона мала чепурний вигляд.

Автор книги не спеціаліст-історик; він популяризатор історичного знання, минулого рідного народу. Як сам автор каже, в передмові, читач не знайде в його книзі „нічого нового, викопаного зо дна архивів“, бо „вона складена на основі давно відомих і певних джерел і звязана в одну історичну цілість“. Через те на працю М. Аркаса і треба дивитися, як на книжку популярну, а не науковий труд; з цього погляду й повинно її оцінювати.

Наша преса зустріла „Історію України-Руси“ не дуже то прихильно. Найкращий наш місячник „Літературно-Науковий Вістник“ присвятив їй дві статті: одну Фотія Красицького про малюнки в цій книзі (1908 р., січень, стор. 202—205) й другу, подвійну—В. Липинського

та проф. М. Грушевського, присвячену змістові книги (серпень, стор. 307—323) Обидві ці статті неприхильні до книги.

В. Липинський визнає позитивну й негативну сторони праці М. Аркаса. Вартість книги перш за все в простій, цілком приступній та зрозумілій для читача мові, селянській; мові відповідає й форма викладу „легка і зовсім відповідна для популярної історії“. Легенди, яких в книжці багато, оживляють виклад, особливо в давнім періоді нашої історії і зацікавлюють читача, не шкодячи здебільшого вірному освітленню фактів, бо автор звичайно відмежує легенду від історичної можливості“. Тон книги спокійний, об'єктивний, що місцями носить характер літописний, „який, з одного боку, значно улегшує читання неприготовленому читачеві, не вводить популярному викладові, але, з другого, подекуди переходить вже в хроніку.“ Такі позитивні риси в праці Миколи Аркаса знаходять д. В. Липинський. Що до рис негативних, то він їх знаходить значно більше, ніж позитивних. Поділ на періоди, на думку рецензента, штучний; так, скито-сарматський період, що тягнеться од часів скифів аж до VIII в. по Хр., період Галицький; початок у 1501 році польського періоду і т. ин. Про соціальну еволюцію українського народу говорить дуже мало, як

мало одводиться місця й історії нашого національного відродження (371—384 стор.). Помічається відсутність в автора суцільного погляду на історичну еволюцію українського народу. Це найголовніші, по тверженню В. Липинського, хиби, труда М. Аркаса. Далі він перелічує довгу низку різних помилок автора фактичних, хронологичних, в географичних та власних іменах. Це все дає перевагу негативним рисам над позитивними.

Далеко суворіша рецензія проф. М. Грушевського, котрий зазначає принципові хиби та помилки нашого популяризатора; їх занадто багато, і всі вони шкідливі для читача. „Своє завдання історика автор зрозумів дуже по старосвіцькі. Всю культурну історію України або поминув зовсім, або позводив до коротеньких, чисто сміхотворних заміток в кільки рядків“, як, наприклад, замітка „про письменний рух для другої половини XVII в.“. Соціальному процесові, як і національним відносинам, автор уділяє мало уваги, і його історія (каже проф. Грушевський) — це «історія головно востшествій на престол монархів, до яких належала Україна, і їх кончин, трактатів і договорів і воєн, і се виложено сухо, блідно, безжизненно, з масою дат, дрібних фактів, серед яких гине і пропадає важніше. Тільки де-які епізоди, як Хмельнич-

чина, перехід Мазепи до Швеції, зруйнування Січі і поворот Запорозжців до Росії оповіджено трошечки живіше та докладніше, — решта незвичайно сухо, схематично, місцями переходячи зовсім на хроніку відірваних, нічим не зв'язаних подій. Розділ матеріалу дуже нерівний. Виклад неінтересний, не-то що без тіни якоїсь мальовничості, поетичності, а навіть і просто незручний і примітивний, і автор не вміє підчеркнути головного, дати перспективу більше і менше важного, загромаджує оповідання зайвими іменами і датами дрібними, зовсім непотрібними в такому коротенькому і популярному викладові, подіями, екскурсами в історію сусідніх земель, перериває нитку оповідання вічними скачками в бік, навіязуючи їй потім елементарними, стереотиповими фразами механічних зв'язків; фразеологія незвичайно стереотипова, банальна, бідна. („Л.-Н. Віст.“, 1908, серпень, 321 стор.)

Так висловлюється наш славний історик про працю Миколи Аркаса, але це ще не все; в згаданій критичній замітці далі читаємо.

„Автор безперечно перейнятий гарячою любов'ю до свого народу і його минувшини. Але він представив сю історію так, не мов би навмисно хотів звести її до абсурду. Все живе, інтересне, що робить історію нашу цінною, що

надає їй незвичайну вартість для політичного виховання сучасних поколінь, що переймає нас почуттям солідарности завдань і змагань з попередніми поколіннями, з мучениками безвихідних історичних обставин і тяжких національних завдань українського народу все се поминено, виключено або кастровано, обезцінено, і попередні українські покоління виступають якимось історичними безштатками, що товчуться без сили і причини, без розуміння положення, без якихось провідних гадок. Це історія без історії, без культурного, суспільного і політичного змісту. І коли читач менше тямущий то він набереться з сеї книги дуже сумного (і невірного) поняття про історичну минувшість нашого народу, його історичну, політичну, культурну вартість“ (іві, стор. 322).

В решті-решт проф. М. Грушевський визнає цю книжку більш, ніж слабою, і навіть шкодливою з наукового, просвітнього та національного погляду. Присуд дуже суворий!

Відомий наш художник Фотій Красицький теж зазначає в своїй статті („Л. Н. Віст.“, 1908, січень, 202—205 стор.) багато хиб на тих малюнках, що вміщено в книзі Миколи Аркаса. На думку Фотія Красицького, значна більшість цих малюнків виконана незадовольняюче як з художнього, так і історичного погля-

ду. Зміст їх взято з малюнків московських художників наших часів; ним провадиться „московський дух“, більшість їх підібрано „по шаблону учебника історії, рекомендованого“ російським міністерством народньої освіти. Навіть досить численні ілюстрації з життя українського козацтва“ нахалані з ріжних видань без всякого критичного розгляду і досвіду. Багато і таких, що взяті не з оригіналів, а з десятого може передруку, так що загубили свою першу фізіономію.“ „(204 стор.) Особливо незадовольняюче виконано ті ілюстрації, що стосуються до київського періоду (каже д. Ф. Красицький). Ілюстрації, приложені до київського періоду, проводять так ясно дух і стиль пізнішого московського часу, що про се тамуцій людині нічого і казати“. Приклади цього можна бачить в тому, що чоловіки й жінки (князь Ігорь, Ольга, придворні) вдягнені так, як потім вдягалися московські бояре та боярині. „Щоб ілюструвати сей період (власні слова п. Красицького) треба, щоб історик та археолог дали художнику якомога більше історичного матеріалу, і тільки на підставі сього можна буде дати добрі ілюстрації“ (204 стор.). Взагалі ж, на думку останнього рецензента, і з боку ілюстрацій книга Миколи Аркаса теж слаба.

Таким чином, і видатний наш історик (проф.

М. Грушевський), і відомий художник (д. Фотій Красицький) висловлюють дуже суворий присуд відносно „Історії України-Руси“ М. Аркаса: вона дуже слаба і з науково-історичного погляду, і з художнього. І все таки ця книга мала надзвичайно великий попит і надзвичайно швидко розійшлася: її було видруковано сім тисяч примірників, а через кілька місяців всі було розпродано. Ні одна українська книжка, крім „Кобзаря“, не мала такого успіху, який випав на долю труда М. Аркаса; його купували, читали; читали з захопленням і щиро дякували авторові за його книгу, надсилаючи до нього листи. Видно було, що М. Аркас зрозумів ту велику потребу в популярній історії України, котра почувалася в широких колах нашого громадянства. Автор цих рядків був свідком того, як книжка Аркаса поширювалася серед робітництва та селянства Катеринославщини, роблячи скрізь надзвичайно велике враження на своїх читачів і пробуджуючи в них національну свідомість. Автор її безумовно зробив велику послугу нашому національному рухові; наукові та художні хибі не заважали їй робити свій вплив на ті кола, серед котрих книга росповсюджувалася. Досвід наших днів дає нам яскраві докази того, що не науковість захоплює громадянство, а щось інше, протилежне першій.

І зараз ми бачимо як історичні оповідання А. Кашенка, багаті різними історичними хибами, відграють величезну роль в справі розбудження національної свідомості мас. І тому, на нашу думку, книга М. Аркаса, не вважаючи на свої серйозні хиби, без яких не можуть обійтися перші спроби поважних популярних видань, має й де-які позитивні сторони; вона й зараз користна за для учнів і взагалі людей, що не дійшли до національної свідомості.

Як тільки розійшлося перше видання розгляденої нами праці Миколи Аркаса, автор її почав вживати заходів до її другого видання; воно було доручено згаданому вище Василю Доманицькому з тим, „щоб він повів його, як знає найлучше, не зважаючи ні на які, хоч би як високі кошти“. На біду, з самого початку цієї підготовчої роботи вмер М. Аркас (13 березня 1909 року); незабаром й сам В. Доманицький занедужав настільки тяжко, що не міг вже працювати над книжкою, і справа перейшла до інших рук. Завдяки цим обставинам, видання затяглося; тільки в 1912 році книжка вийшла в Кракові. Розмір її став більший: 416 сторінок тексту біографія Миколи Аркаса, дві передмови й відомості про Василя Доманицького (ще XVI стор.). У зміст книги було внесено поправки малюнки та карти замінено но-

вими, через що книга вийшла в значно зміненому виглядові. Через те, що книга друкувалася в Кракові, на Наддніпрянську Україну вивезено далеко не всі примірники; більшість їх опинилася у Львові. Швидко розпочалася велика Європейська (у липні 1914 року) війна, Львів було занято російськими військами, котрі в 1915 році, під час евакуації Львову, вивезли багато українських книжок до Волочеську, в тим числі й „Історію України-Руси“ М. Аркаса, і спалили їх тут. Принаймні таку звістку було оголошено влітку 1917 року на сторінках „Нової Ради“.

Друге видання „Історії України-Руси“ Аркаса не могло вже мати такого успіху, як перше, й через те, що тоді (а саме 1911 р.) вийшла праця проф. М. Грушевського: „Ілюстрована історія України“ (555 стор.). По своєму змістові, групівровці фактів, по самому викладові своєму, як і по зовнішньому виглядові, вона задовольняла широкі кола громадянства і заміняла собою книгу Аркаса. Невтомимий наш історик, серед числених наукових, публіцистичних та науково-популярних праць, випустив і зазначену працю, в якій викладає повну, систематичну історію України в більш-менш приступній формі. Як висловлюється сам автор, він «хотів дати громадянству вашому книгу, написану

легко і приступно, оживлену образами минулого життя, уривками нашої старої творчості, нашої словесності і знімками цікавих предметів старого побуту, портретами давніх українських діячів, картами і планами вікопомних подій» (передмова до першого видання).

Щоб змалювати повну, закінчену історію нашого минулого проф. М. Грушевський починає ще з часів передісторичних, подаючи археологічні дані про первісного на території України чоловіка, і кінчаючи подіями наших днів. Книгу поділено на шість частин: перша частина — до заснування київської держави; друга — життя державне (до середини XIV в.); третя — доба литовсько-польська; четверта — доба козацька; п'ята — унадок козащини і українського життя; частина шоста — українське відродження. Кожна частина розпадається на окремі параграфи, з котрих кожен дає повну, закінчену відповідь на окреме питання. В кінці вміщено додатки: порядок та родовід князів київських, галицьких та галицько-волинських, а також і порядок українських гетьманів. Книгу прикрашено великою кількістю автентичних ілюстрацій, знімків, з старих портретів, малюнків, будинків; ілюстрацій скомпонованих сучасними малярами, зовсім нема, і тому книга дає можливість читачеві знайомитися і з пам'ят-

никами нашого містечтва. Великий історик зумів дати й багатий історичний зміст в більш-менш приступній формі, й гарні, відповідні кожній історичній добі ілюстрації. Завдяки цьому, книга проф. М. Грушевського являється серйозною історичною працею, приступною для широкого кола читачів. Зрозуміло, що „ілюстрована історія України“ ширилася, виходила одним виданням за другим, а разом з тим доновнювалася й перероблювалася. Останнє видання її вийшло у 1918 році і дає огляд подій на Україні 1917-1918 років, мало не до дня утворення німцями гетьманської влади. Це, розуміється, збільшує вартість книги проф. Грушевського.

„Ілюстрована історія України“ зараз є найкращою повною історією, приступною для широкого громадянства; її можна рекомендувати всім, як книжку що має багато здібностей та гарних рис. За браком інших підручників по історії нашого народу для старших класів середніх шкіл, її можна вживати, як підручник. Де-які навчителі так і роблять. Що до змісту та науковости викладу, то праця проф. М. Грушевського цілком бездоганна; але що до мови, то вона визначається не зовсім приступною для багатьох учнів, що пояснюється й тим, що значна більшість учнів наших шкіл ще тільки пере-

ходить до викладової української мови, через що вона в творах наукових й здається (особливо завдяки більшості учительства) малозрозумілою.

Тепер переходимо до найголовнішого в нашій історичній науці до монументального труда того ж проф. М. Грушевського: „Історія України-Руси“, котрої вийшло вже вісім томів. Як вже згадувалося вище, наш славнозвісний історик у 1894 році став професором Львівського університету і тут виявив свою надзвичайну енергію і великий хист, як видатний робітник на історичному полі. Викладання курсу історії України примусило його розроблювати нашу історію з глибокої старовини і, як блискучий результат цього розроблення, з'явилася ця восьмитомна історія. Перший том вийшов 1898 року, коли святковано столітній ювілей нашого національного відродження (себ то столітній ювілей видання „Енеїди“ Івана Котляревського). Він обнімає найдавніший період в історії українського народу — од початку її до часів Володимира Святого включно. Перш ніж перейти до історії українського народу наш вчений зупиняється на минулому нашої території, розглядаючи, на підставі багатих археологічних та історичних, як і філологічних, даних, зміну народів, що населяли її тут, розселення слов'ян; викладаючи історію колоніза-

ції української території славянами, проф. М. Грушевський докладно зупиняється на культурному становищі славян; викладаючи історію колонізації української території славян до їх розселення і після нього; тільки після цього він переходить до утворення Київської держави й закінчення її будови Володимиром Св. Перший том надзвичайно інтересний і важкий; він дає повний огляд і відповідну критичну оцінку всього того, що в цій області було зроблено до Грушевського. Групування наукового матеріалу, як і освітлення його, треба визнати надзвичайно талановитими, видатними. Взагалі перший том „Історії України—Русі“ являється великим вкладом в нашу наукову скарбницю. Коштовними з наукового погляду являються й ті численні примітки в кінці книги, що дають багаті історичні і особливо історично-бібліографічні відомості; завдяки їм, читачеві легко здобути мало не всю (на різних мовах) літературу по окремих історичних питаннях. Як приклад, можемо вказати на 42-гу примітку: „сучасний український антропологічний тип“ (стор. 525—528, по другому виданню), примітка 44-та: „найвищий бог славян і соняшні божества“ (стор. 529—531 того-ж видання), примітка 58-ма: „охрещення Володимира“ (стор. 552—554; 2-го видання). Крім приміток, дуже інтересні й ті два екскур-

си, що додано до першого тому—це „найдавніша літопис.“ та „Норманська теорія“.

Взагалі кажучи, перший том „Історії України-Руси“ треба визнати дуже видатною науковою працею, яка ґрунтовно, критично і повно освітлює найстаріші часи нашої історії і котрою може пишатися українська історична наука, бо вона прикрасила б й науку більш багатих, ніж українці, народів. Його було перекладено на мову німецьку (Leipzig, 1906, XVIII—754 стор.). Автор його тричі перевидавав, кожного разу доповнюючи і перероблюючи.

Через рік після першого видавня I тому «Історії України-Руси», а саме 1899 року, вийшов другий том II, що обнімає часи од Ярослава Мудрого до кінця XII століття; тут дається докладний огляд життя київської держави, поділ держави на окремі землі і історія кожної Української землі, а разом і стевів з тими народами, що тут кочували. Третій том вийшов у 1900 році; він обнімає віки XIII та XIV; найбільше уваги уділяється Галицько-волинській державі; поруч з тим дається картина політичного та суспільного устрою українських земель в XI-XIII в.в., а також побуту і культури за ті ж часи. У 1905 році другий і третій томи вийшли другим виданням, що свідчить про попит на цю наукову працю і про її потребу се-

ред українського громадянства.

Томи IV-VI присвячено історії українських земель під владою Польщі і Литви з XIV до кінця XIV віків; у четвертому викладається політична історія українських земель, починаючи од їх окупації Литвою й Польщею аж до Люблинської Унії та її політичних наслідків; до цього додано відомости про політичні зміни в наших степах і на Чорноморю, головним чином утворення кримського ханства та спустошення України кримськими татарами. П'ятий том, охоплює ту соціальну еволюцію, що пережили українські землі за ці часи, адміністративний устрій та церковну організацію з історією утворення уніятської церкви. У шостому томі наш історик розглядає економічне життя України в зазначені століття (торговля та сільське господарство), культурні та національні відносини, побут та культуру, культурний та національно-релігійний рух в XVI ст. і ту боротьбу за і проти церковної унії, що ми помічаємо в кінці, XVI та початку XVII віків. Особливий інтерес мають ті розділи, що присвячено культурному та національно-релігійному рухові.

Зазначені томи (IV-VI) дають нам огляд того періода нашої історії, котрий проф. М. Грушевський називає Литовсько-польським. Вони всесторонні, широко, ґрунтовно, вповні науково

представляють нам життя українського народу за цей період. Кожен том має багато приміток, показники імен та річей, а четвертий ще й карту українських земель в складі польсько-литовської держави перед Люблинською унією. Як і в перших трьох томах, автор виявляє в них свою широку ерудицію та чудове знання тих джерел, котрими він користується при складанню четвертого, п'ятого та шостого томів, своєї „Історії України-Руси“.

Сьомий том „Історії України-Руси“ (638 стор.) вийшов 1909 року; ним починається історія козаччини, через що він має підзаголовок: „Історія української козаччини“, т. І“. Козаччина має надзвичайно велику вагу в нашому минулому, і тому часи її вважаються за окремий період. Козацтво—нова національна сила, що боролася з польським режимом; історія козацтва разом з тим є й історія відродження культурних і національних сил нашого народу, спроб „відбудування соціальних і національних відносин за поміччу і під охороною“ його, козацтва, відповідно до бажань і ідеалів суспільности аж до повного ослаблення і упадку козацької сили в залежності од зовнішніх і внутрішніх перешкод. „Се велика трагедія народнього життя, де вперше на пам'яті історії український нарід виступає активно, творцем своєї

долі і життя, зривається до боротьби на життя і смерть за здійснення своїх мрій і бажань, але по вікових напруженнях, облитий кров'ю, знесилений в боротьбі з непереможними перешкодами, упадає на бойовищі, на розбитих надіях і мріях". Надаючи козащині таке велике значіння, М. Грушевський дуже інтересно малює ті умови соціально-економічного та політичного життя України, що викликали існування козащини, зріст колонізації наших степів в XV-XVI в.в., впливи і значіння козацтва в історії наших земель. Цей том він закінчує подіями 1625 року, себ-то Куруківською кампанією. Історії козацтва взагалі й його початкові особливо багато уваги присвячували й попередні історики (от як Костомарів, Антонович, Еварницький та ин.), але ніхто з них не розробив цього питання так ґрунтовно, як проф. М. Грушевський; цьому сприяло, крім методу трактування справи та вдачі історика, ще й збільшення тих історичних матеріалів, котрими користується наука в наші часи. Виклад VII тому надзвичайно інтересний, привабливий: сам історик захоплюється подіями козацької доби, і це захоплення відбивається на самому викладові.

Восьмий том продовжує історію козацтва після Куруківської кампанії до повстання Богдана Хмельницького, але його поки що не

закінчено. Страшна війна 1914 року припинила продуктивну працю славного історика, і він мав можливість випустити тільки дві частини його, перша з них вийшла ще 1913. року (315 стор.) Він обнімає часи 1626—1638 рр. і кінчається козацькою війною 1637—1638 років. Козацтво та його історія в зазначені роки головний предмет першого випуску, але проф. М. Грушевський торкається й інших сторін нашого життя, особливо церковних відносин. Тут знаходимо спроби нашої вищої ієрархії обмежити право мирян на втручання в церковні справи, для чого відомого Мелетія Смотрицького було посилено до константинопольського патріарху; події безкоролів'я, що наступило у 1632 році після смерті Жигимонта III, те-ж розроблено досить докладно і ґрунтовно. При освітленню зазначеної доби історик користується не тільки вже відомими до нього матеріалами, але й новими, взятими з нових джерел, особливо це треба сказати про другий розділ першого випуску: „напруження і конфлікт 1630 року“, збудований цілком на нових матеріалах і тому надзвичайно багатий змістом. Свіжість матеріалу, багатство відомостей й майстерне викладання роблять першу частину VIII тому надзвичайно коштовною з наукового погляду і цікавою для читача.

Другий випуск, чи друга частина, VIII

тому праці проф. М. Грушевського, завдяки політичним обставинам, вийшов невеличким (всього 200 стор.); він містить огляд подій од 1639 р. до початку повстання Богдана Хмельницького; друга частина тісно звязано з першою; має такі-ж як і перша наукові риси і знайомить з останнім десятиліттям перед великою народньою революцією 1648 року. І все таки восьмий том залишився незакінченим і без приміток та покажчиків, котрі бачимо у всіх попередніх томах:

Такі коротенькі відомости про велику наукову працю проф. М. Грушевського; з них вже можна бачити, який багатий зміст дають вісім томів „Історії України--Руси“. Цей великий, монументальний труд нашого славного історика являється цінним вкладом в науку й тим фундаментом, на якому будуватимуться нові досліді й розвідки в області української історії і в цьому її величезне для нас значіння. Коли б ми захотіли вказати щось аналогічне в російській історичній літературі, то ми могли б показати лише на „Исторію Россіи съ древнѣйшихъ временъ“ С. М. Соловьева. Як ця остання повинна бути настільною книгою для кожного, хто цікавиться минулим бувшої Російської імперії настільки важна і потрібна для свідомого українця праця проф. М. Грушевського. Тільки з чисто-наукового погляду труд нашого істори-

ка без всякого порівняння стоїть вище праці С. М. Соловйєва. Між смертю російського історика і виходом першого тому „Історії України-Руси“ пройшло 20 років, а за цей час значно змінився метод історичного досліджу і надзвичайно збільшилася кількість того історичного матеріалу, котрим користуються й російські, й українські історики. Крім того, в праці С. М. Соловйєва нема тих інтересних і корисних приміток, котрі зустрічаємо в труді проф. М. Грушевського.

Свій огляд восьми томного труда проф. М. Грушевського закінчимо підтвердженням того, що він видатний, дуже поважний, науковий труд, котрий на довгі часи буде необхідним для кожного українця взагалі і матиме для історика особливо велике значіння. Звичайно, як серйозна наукова праця, „Історія України-Руси“ не для кожного читача приступна і зрозуміла, бо поважні наукові речі завжди вимагають серйозної підготовки. Це треба пам'ятати, і тому рекомендувати її для читання можна тільки тим, хто має більш-менш солідну підготовку.

Всі розглянуті зразки історії України видано на території Наддніпрянської України (тільки перші чотири томи „Історії України-Руси“ в першому виданню вийшли в Львові). Наш огляд був би ще більш неповним, як би не

згадали про ті видання, що з'явилися в Галичині, де наукова література на українській мові почала з'являтися значно раніше, ніж на Україні Російській. На першому місці треба поставити працю Олександра Барвінського: „Історія Руси“ в п'яти частинах, що вийшли в 80-х роках XIX ст. (V частину видано у Львові 1884 року і охоплює часи од Ягайла до Люблинської Унії). Книги Ол. Барвінського дають багато фактичного матеріалу і мають виховуюче значіння, бо написані просто й уміло, відповідно до потреб малосвідомого читача. У 1890 р. той-ж Ол. Барвінський видав „Ілюстровану історію Руси“ — популярну загально-приступну історію нашого минулого. Але всі ці книжки не доходили до нас в Наддніпрянську Україну, і зараз ними користуватися неможливо, бо вони розійшлися і їх в продажу немає. Цілком неприступними для нас являються і пізніші праці Олександра Барвінського, видані т-вом „Просвіта“ у Львові 1904 року: „Історія України-Руси“ (125 ст.) та „Історія України-Руси з образками“, (39 стор.). Це популярні видання призначені „для тих, що не мають спромоги і часу читати великих наукових книжок про минавшину“. Крім того, критика цілком влучно зазначає тенденційність автора — його прихильність до унії та уніатських духовних особ, що

надає книжкам О. Барвінського специфічний характер, через що книжки багато втрачують.

В осени минулого року у Відні мала вийти праця приват-доцента Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету доктора І. Кренякевича, власно підручник по історії України; на жаль, книжки цієї не довелося бачити, і тому про неї можна сказати лише те, що ім'я автора добре відоме в історичній літературі і дає підставу гадати, що й праця його цілком відповідає своєму призначенню.

З початку біжучого року у Львові випустив свій труд: „Українська історія“ проф. Стефан Томашівський. Це невеличка книжка є тільки перша частина історичного труда, охоплює „старинні й середні віки“ і має всього 154 стор. Робота проф. С. Томашівського дуже інтересна; вона складається з вступу й п'яти частин або книг. У вступі (1—12 стор.) зазначаються загальні основи української історії, як предмет нарису, земля, та людність України, раса, мова, дух української історії та таке інше. Ціль книги „дати короткий огляд політичного розвитку України“; тому-то „в основу нариса положена земля й її становище у політичній системі середньої і східньої Європи“. Історик ставить своєю метою прослідити процес творення української народности та початок і

розвиток української національно-політичної ідеї". У всій українській історії проф. С. Томашівський помічає три провідні ідеї". Перша ідея—контраст між культурно-лісовою і степово-луговою полозою нашої землі; друга—культурно-політична суперечність Заходу і Сходу (звідци боротьба між народністю польською й українською); й третя політично-господарський контраст Півночі й Полудня. „Все те, що йшло по лівій сих ідей—було позитивне, творче,) користне; все супротивне—негативне, деструктивне і шкідливе“. При викладі минулого пановний п. професор робить такі видділи: а) чорноморські віки (од VI в. до Хрис. аж до IX в. по Хр.); б) варяго-руська доба (од 800 до 1054 року); в) боротьба за Кіїв (од 1054 р. до 1200-го; г) перша українська держава (од 1200 до 1340 р.); д) боротьба за українські землі (рр. 1340—1569). Події та явища викладаються коротко, але докладно, в стислій формі дається багатий зміст; книга дає цікавий матеріал для читання, не вважаючи на значне число незрозумілих для нашого читача виразів: (боротьба) „дефензивна, опісля переважає офензивна“, „литовська експанзія“, сеніора“ та ин. Своім змістом книжка робить дуже гарне вражіння, котре ще збільшується од чудового, як на наші часи, зовнішнього вигляду (доброго паперу, чіткого, гарного друку).

Місцями тільки трапляються друкарські помилки, як от на 48 стор. в числі синів Ярослава І, замість Святослава, котрому дістався Чернігів, стоїть Святополк.

Крім розглянутих трудів, маємо багато наукових праць, що носять характер монографій, розвідок та дослідів по окремих питаннях історичної науки. Велику їх кількість розкидано по різних наших виданнях. Вище згадувалося про „Записки Наукового т-ва імени Шевченка у Львові“; їх вже вийшло 130 томів; в них ми зустрічаємо довгу низку наукових робіт наших найкращих вчених на історичній ниві; перелічувати їх вважаємо зайвим, але зазначити деякі з них потрібно, хоч вони мало не всі мають спеціальний характер. Такими наприклад, являються статті проф. М. Грушевського в різних книгах „Записок“. Тут бачимо: М. Грушевського — „Хмельницина — історичний ескіз“; С. Томашівського — „Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.; І. Франка — „Хмельницина 1648—49 років у сучасних виршах; С. Рудницького — „Нове джерело до історії Хмельнищини“ (огляд відомостей про Хмельницину в хроніці Темберського). Коротко кажучи „Записки Наукового т-ва імени Шевченка у Львові“ дають настільки багатий і коштовний історичний матеріал, що без нього не може обійтися ні один чоловік,

що серйозно цікавиться минулим України.

Поруч з Львівським Науковим т-вом імени Шевченка треба поставити й українське наукове т-во в Києві, котре засновано (фактично) у 1907 році і встигло випустити 13-ть томів своїх „Записок“ та кілька окремих збірників. І в „Записках“ Київського Наукового т-ва ми знаходимо немало історичних статей та матеріалів, дуже корисних за-для історика, од як статті проф. М. Грушевського, О. Левицького, М. Ка-маніна та інших наших істориків.

Статті-ж історичного змісту по різних окремих питаннях можна знаходити і в різних періодичних наших виданнях, от-як, „Літературно-Науковий Вістник“ за всі роки, „Україна“ за 1914 рік, „Шлях“, „Дніпрові Хвилі“ (двохтижневик, що виходив в Катеринославі 1911—1913 р.р., в ньому чимало статей, присвячених минулому Стенової України), „Рідний край“, „Українська Хата“ та ин. Тенер більшість з них трудно розшукувати, але кожне з цих видань може бути корисним для нас.

Перелічування всього того, що написано (в історичній літературі) українською мовою потребує багато часу, осотливо коли ми перейдемо до науково-популярної або й просто популярної літератури. Тому обмежуємося лише констатуванням того факту, що ця література не дуже

то мала. Можна назвати довгу низку авторів і видань, що в загально-приступній, для всіх зрозумілій формі ширять історичні відомости про нашу країну і наш народ. Показчик цих авторів та видань знаходяться в різних каталогах книжок для народнього читання (от як зразкові каталоги складені Т-вом „Просвіта“ в Києві—див. справоздання цього т-ва за 1907 р., і те ж т-во „Просвіта“ видало окрему брошуру— „Каталог книжок для народнього читання“ (1908 р., № 26, ціна 5 коп.) А все-таки де-які з науково-популярних видань варті того, щоб їх тут було зазначено. Ніяк не можливо замовчати такої книжечки, як праця професора М. І Ростовцева: „Давнє минуле нашого півдня“ (переклав з російської мови Л. Чикаленко). На підставі багатого археологічного матеріалу, здобутого на місцях стародавніх Пантуканії, Херсонеса, Ольвії, у Чортотлицькій могилі та ин. професор М. Ростовцев дає живу, інтересну картину життя стародавнього нашого Чорноморя та степових кочовників—скифів, сарматів та ин. Талановитий перекладчик зумів все це передати в надзвичайно цікавій та загально-приступній формі. Щоб книжка була більш приступна, перекладчик в кінці її дає пояснення де-яких мало зрозумілих для широкого загалу слів. (От як барбар, музей, ваза, гопліт, епита-

фія, урна). Показчик цей дуже до речі; він свідчить про те, що перекладчик уважно віднісся до своєї роботи і подбав про те, щоб дати читачеві користну книжку.

„Давнє минуле нашого півдня“ видано „Благодійним товариством видання дешевих книжок“ двічі спершу в Петербурзі 1915 року, а вдруге в Києві 1918 р. В обох виданнях книжку оздоблено художньо виконаними малюнками, котрі онагляжують поважний зміст книжечки проф. М. Ростовцева. Серед малюнків бачимо знамениту велику срібну вазу з Чортомлицької могили, вази з могили Куль-Оба, гребінь з могили „Солоха“ та інші предмети скифської та грецької старовини наших степів. Гарний зміст книжки й прекрасні малюнки роблять цю книжку найінтереснішою серед інших науково-популярних історичних видань.

Перелічувати та розглядати всі інші популярні історичні видання не будемо; їх дуже багато, і вони настільки поширені, що їх легко знаходити кожному, хто цікавиться популярною, загально-приступною українською літературою, серед котрої історична може утворити численний відділ.

Цим можна закінчити наш огляд того, що треба читати по історії України. Він не претендує на повноту та відповідну докладність. На-

шим завданням було вказати тільки найголовніше, найбільш необхідне для кожного, хто бажає знайомитися з минулим українського народу. Але наш огляд мав би велику хибу, аби не було згадано про працю першого ректора Кам'янець-Подільського Українського Університету І. І. Огієнка: „Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ, 1918 р., 272 стор“. Названа книжка представляє курс, читаний в київському народньому українському університеті в осени 1917 року. В стислій формі шановний автор дає інтересний огляд культурного життя українського народу од давних віків до наших днів, підкреслюючи скрізь стародавність нашої культури та її протилежність культурі московській. Церковне життя, школа та освіта наша, народня пісня, наша мова та письменство дають зручну для шановного автора нагоду змалювати цікаву картину нашого культурного становища, а разом з тим і відношення до нас московського уряду. Через те праця, даючи багато фактів та явищ культурно-історичного життя нашого народу, в де-яких місцях набуває агітаційного характеру. Не вважаючи на те, що де-які рецензенти зазначеної книжки (як Д. Щербаківський, наприклад, на сторінках „Нашого Минулого“ за 1918 р., ч. І, стор. 183) обвинувачують автора

Її в тенденційности, вона все таки дуже користна, і тому її необхідно рекомендувати всім, як прекрасну книжку. Помимо того цікавого змісту, що знаходимо в книзі проф. І. І. Огієнка, вартість останньої ще й в тих примітках, що вміщено мало не на всіх сторінках, та показчиках літератури по окремих питаннях. Завдяки цим приміткам та показчикам літератури, кожний читач, зацікавившись окремими питаннями, знатиме, де шукати ті наукові праці, котрі докладно й ґрунтовно ознайомлять його з цікавим для нього явищем нашої колишньої культури. Легка, чиста українська мова, простий виклад, окремі, поодинокі факти культурно-історичного життя України, уривки з стародрукованих наших книг різних видань, портрети попередніх діячів та малюнки предметів нашої старовини — все це робить працю проф. І. І. Огієнка дуже інтересною книгою, котру обов'язково треба рекомендувати кожному читачеві.

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО В КАТЕРИНОСЛАВІ.

Правобережна філія.

Маються до друку:

Кашченко А. З Дніпра на Дунай. Зруйноване гніздо.
• Кость Гордієнко-Головко, останній лицарь
Запорозжя. Борці за правду Під Корсунем.
У запалі боротьби. Подорож по
Дніпрових порогах. Оповідання про славне
Військо Запорозьке Низове (ілюстрована
історія Війська Запорозького).

Проф. Біднов В. Запорозький Край (Історичний нарис).

Дорошенко Д. З минулого Катеринославщини. Оповідання про Ірландію.

Корнієнко. Запорозький влад (казка).

Мамин-Сібіряк. Казки й оповідання.

Рудченко. Народні казки.

Я Якуша. Географія України.

Підручник франц. мови. Ч. I.

Арифметичний задачник для сер. і вищ. поч. школи.

Вуліх. Геометрія для вищ. поч. шк.

Проф. М. Дрейхмарів. „Українці“. (Статистично-антропологічно-етнографічний нарис.).

Проф. І. Любарський. Підручник латинської мови.

Гамм. Граматика німецької мови в перекладі та переробці профес. М. Васильківського

Толстой Л. „Кавказький бранець“

Л. Жигмайло. „Леся Українка“. (Спроба характеристики).

Проф. Білецький. Народність чи національність в творах Т. Шевченка.

Проф. М. Васильківський. Релігійність Т. Шевченка на підставі його поетичних творів.

Проф. М. Плевако. Життя та праця Бориса Грінченка.

Проф. П. Клепатський. Біографії письменників:

- 1) Котляревський; 2) Гулак-Артемовський;
- 3) Квітка-Основ'яненко; 4) Сковорода;
- 5) Стороженко; 6) Марко-Вовчок; 7) Руданський; 8) Глібов; 9) Левицький-Нечуй;
- 10) Мирний.

Ковалевський М. Підручник до історії. — Греція і Рим.

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО В КАТЕРИНОСЛАВІ.

Правобережна філія.

1. **Кашченко А.** На руїнах Січі. 1919. ц. 1 карб. 50 к.
2. „ Над Кодацьким порогом. 1919. ц. 3 карб.
3. „ Славні побратими. 1919. ц. 4 карб.
4. „ Запорожська слава. 1919. ц. 6 карб.
5. **Проф. М. Хведорів.** Матеріали до математичної термінології. 1919. ц. 3 карб.
6. **Дорошенко Д.** Білоруси та їх національне відродження. 1919. ц. 3 карб.
7. **Чудова Верб**а (казка), переклад з сербської мови. 1919. ц. 1 карб.
8. **Андреев Л.** Кусака. Переклад з російського А. Бурка. 1919. ц. 1 карб. 85 коп.
9. **Проф. Біднов В.** Що читати по історії України. (Коротенька історіографія України). 1919. ц. 5 карб. 50 коп.

Ціна 5 карб. 50 коп.

РІДКІСНА КНИГА

216
6458
1987
P.1
P.

10.855